

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VAZIRLIGI

**MUHAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDAGI TOSHKENT AXBOROT
TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI SAMARQAND FILIALI**

“TASDIQLAYMAN”
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
TAFE Samarqand filiali direktori
Z.A. Karshiyev
2023 yil

**KO‘ZI OJIZLAR IMTIHONLARI DASTURI VA
BAHOLASH MEZONI**

**KIRISH IMTIHONLARIDA “ONA TILI VA ADABIYOTI”
FANI MAVJUD BARCHA TURDAGI YO‘NALISHLAR
(KO‘ZI OJIZLAR) UCHUN DASTUR**

SAMARQAND – 2023

Dastur Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti tomonidan ishlab chiqilgan dastur asosida yaratilgan. Ushbu dastur Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali Oʻquv-uslubiy Kengashining 2023-yil “30” 06 dagi 11 - sonli majlisida koʻrib chiqilgan va maʼqullangan.

Tuzuvchilar: Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali “Tillar” kafedrasida katta oʻqituvchisi, Raxmatova S.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali akademik litseyi oʻqituvchisi, Tuxtayeva M.

Taqrizchilar: Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali “Tillar” kafedrasida mudiri, PhD, Toirova D.

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti “Oʻzbek tili va adabiyoti” kafedrasida professori, Abdiyev M.

KIRISH

Mazkur dastur ko'zi o'jiz va ko'rish qobiliyati sust bo'lgan abituriyentlar uchun tuzilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasidagi ixtisoslashtirilgan maktablar o'quv dasturiga mos tarzda tuzilgan.

O'zbek tilining grammatik xususiyatlari, ifoda imkoniyatlari va o'zbek adabiyotining asosiy tamoyillari, muallif va asarlari umumta'lim va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi darsliklarida yoritilgan.

Til va jamiyat, fonetika, orfoepiya, orfografiya, grafika, leksikologiya, morfemika, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, punktuatsiya, stilistika kabi bo'limlar hamda adabiyot, so'z san'ati, adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlari, xalq og'zaki ijodi, janrlari, uyg'onish davri adabiyoti, yangi davr o'zbek adabiyoti, ma'rifatparvarlik adabiyoti, jadid adabiyoti, sho'rolar davri adabiyoti, mustaqillik davri adabiyoti bo'yicha berilgan mavzular o'quvchi tafakkurini o'stirishda, dunyoqarashini belgilashda ahamiyatlidir.

Fanning maqsadi va vazifalari

Ushbu dastur bo'lajak mutaxassis-kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, til va adabiyot turkumidagi alohida fanlarning o'ziga xos xususiyatlarini yoritishni ko'zda tutadi.

Bunda abituriyentlarning kelgusi kasbiy faoliyatlari uchun puxta nazariy asos yaratish; til va adabiyot masalalarini talqin qila olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish maqsadi qo'yiladi.

Ushbu maqsadni amalga oshirishda o'zbek tili grammatikasi asoslarini o'zlashtirish, adabiyot fani doirasidagi mavzularni, yozuvchi hayoti va ijodiga doir ma'lumotlarni o'rganish, badiiy san'at turlarini bilish, tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'lish vazifalari ko'zda tutilgan.

Abituriyentning bilimiga qo'yiladigan talablar

“Ona tili va adabiyoti” (ko'zi o'jizlar uchun) kasbiy (ijodiy) imtihon dasturiga ko'ra, o'zbek tili va adabiyoti fanlarining har biriga talablar qo'yiladi:

O'zbek tili fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida abituriyent:

- adabiy tilning fonetik, leksik–semantik, grammatik me'yorlari;
- orfografiyaga, orfoepiyaning nazariy masalalari asosida og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini;
- lotin yozuvi asosidagi yangi o'zbek alifbosi qoidalarini;
- tilshunoslikning har bir bo'limlari bo'yicha umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim dasturlariga yaqinlashtirilgan holdagi ma'lumotlarni;
- grammatik tahlil qilish ko'nikmasini bilishi kerak.

O'zbek adabiyoti bo'yicha abituriyent:

- o'zbek adabiyotining asosiy nazariy tamoyillari;
- adabiyot tarixida sezilarli iz qoldirgan mashhur adiblar hayoti;

- milliy adabiyot tarixidan o‘rin olgan asarlar va ularning tahlili;
- zamonaviy adabiyotga tegishli ayrim ijodkorlar faoliyatidan xabardor bo‘lishlari kerak.

Fanning mazmuni

O‘zbek tili

Til va jamiyat. Tilning jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni. Tilning aloqa- munosabat vositasi sifatidagi ahamiyati. Dunyo tillari. Tiloilalari.

Fonetika. Nutq tovushlari va ularning tasnifi. “Fonema”, “urg‘u”, “bo‘g‘in”, “takt” tushunchalari. Fonetik o‘zgarishlar: tovush almashuvi, tovush tushishi, tovush ortishi.

Orfoepiya. Talaffuz me‘yorlari. Orfoepiya me‘yorlari asosidagi tovush o‘zgarishlari: assimilyasiya, dissimilyasiya, metateza.

Orfografiya. Imlo qoidalari. Fonetik yozuv, morfologik yozuv, shakliy yozuv qoidalari.

Grafika. Tovush va harf munosabati. YOzuv tarixi. Lotin yozuvi asosidagi yangi o‘zbek alifbosi.

Leksikologiya. So‘z va ma‘no. Lug‘aviy ma‘no va grammatik ma‘no. O‘z ma‘no va ko‘chma ma‘no. Bir ma‘noli (monosemantik) va ko‘p ma‘noli (polisemantik) so‘zlar. So‘z va leksema. So‘zning shakl va ma‘no munosabatiga ko‘ra turlari: shakldoshlik, ma‘nodoshlik, zid ma‘nolilik, paronimlik hodisalari.

Tarixiylik jihatdan o‘zbek tili leksikasi. Tarixiy so‘zlar, arxaizmlar, neologizmlar.

O‘zbek tilining lug‘at boyligi. Qo‘llanish doirasiga ko‘ra o‘zbek tili leksikasi. Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi o‘rni. Hududiy chegaralangan so‘zlar: lahja, sheva tushunchalari. Ijtimoiy chegaralangan so‘zlar: argo va jargonlar. Termin (atama)lar. Terminologiya (atamashunoslik).

Lug‘at boyligining ortib borish usullari: ichki manba va tashqi manba. Olinma so‘zlar.

Barqaror birikmalar: maqol-matallar, iboralar, hikmatli so‘zlar (aforizmlar).

Leksikografiya. Lug‘at va uning turlari. Ensiklopedik lug‘atlar. Filologik lug‘atlar.

Morfemika. So‘z tarkibi. O‘zak morfema va affiksial morfema. Affiksial morfema (qo‘shimchalar)ning vazifasiga ko‘ra turlari: so‘z yasovchi va shakl yasovchi (lug‘aviy shakl yasovchi, sintaktik shakl yasovchi) qo‘shimchalar.

Grammatika: morfologiya va sintaksis. Morfologiya – so‘z turkumlari, grammatik shakl, grammatik ma‘no haqidagi bo‘lim sifatida.

So‘z turkumlari. To‘plam va tasnif. Mustaqil so‘z turkumlari. Ot va uning morfologik xususiyatlari. Otlarning lug‘aviy shakllari: ko‘plik, kichraytirish-erkalash shakllari. Otlarning munosabat shakllari: kelishik va egalik qo‘shimchalari.

Sifat. Sifat darajalari. Asliy sifat va nisbiy sifat. Tub va yasama sifatlar.

Son. Miqdor son va tartib son. Hisob (o‘lchov) so‘zlari.

Olmosh. Olmoshning ma‘no turlari. Kishilik olmoshlari. Ko‘rsatish olmoshlari. O‘zlik olmoshi. So‘roq olmoshlari. Belgilash-jamlash olmoshlari. Bo‘lishsizlik olmoshlari. Gumon olmoshlari.

Ismlar. Soʻzlarni turkumlarga ajratish tarixi. Ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh, harakat nomi, taqlid soʻzlarning ismlik xususiyatlari. Ismlarning munosabat shakllari.

Feʼl. Feʼllarning maʼno turlari: harakat va holat feʼllari. Tuslanish. Feʼllarda zamon, mayl, boʻlishli-boʻlishsizlik tushunchalarining ifodalanishi. Oʻtimli va oʻtimsiz feʼllar. Feʼl nisbatlari. Koʻmakchi feʼlli soʻz qoʻshilmasi (harakat tarzi shakllari).

Ravish. Ravishning maʼno turlari. Ravishlarda kelishik va egalik shakllarining yaxlitlanib qolishi.

Yordamchi soʻzlar: koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama.

Undov soʻzlar. Taqlid soʻzlar. Modal soʻzlar.

Sintaksis. Soʻz birikmasi. Soʻz birikmasining bogʻlanish usullari: boshqaruv, moslashuv, bitishuv. Soʻz birikmasi turlari: otli birikma va feʼlli birikma.

Gap. Gapning ifoda maqsadiga koʻra turlari: darak gap, soʻroq gap, buyruq gap, istak gap.

Gapning his-hayajon ishtirokiga koʻra tasnifi: his-hayajon (undov) gap va his-hayajonsiz gap.

Gapning modallikka (voqelikka munosabatiga) koʻra tasnifi: tasdiq gap va inkor gap.

Gapning tuzilishiga koʻra tasnifi: sodda gap va qoʻshma gap.

Sodda gap sintaksisi. Gap boʻlaklari: gapning bosh boʻlaklari. Kesim: ot-kesim va feʼl-kesim. Murakkab ot-kesim. Bogʻlama. Murakkab ot-kesim va ega oʻrtasida tirening ishlatilishi. Ega. Ega ishtirokiga koʻra sodda gap tasnifi: egasi mavjud gaplar va egasi mavjud boʻlmagan gaplar. Egasi yashiringan gaplar. Egasi (shaxsi) topilmas gaplar. Soʻz-gap. Atov gap.

Gapning ikkinchi darajali boʻlaklari: hol, toʻldiruvchi, aniqlovchi.

Gapning uyushiq boʻlaklari: uyushiq kesim, uyushiq ega, uyushiq hol, uyushiq toʻldiruvchi, uyushiq aniqlovchi. Uyushmagan aniqlovchi.

Gapning ajratilgan boʻlaklari. Ajratilgan kesim, ega, hol, toʻldiruvchi, aniqlovchi.

Gap boʻlaklari bilan grammatik munosabatga kirishmaydigan boʻlaklar: kiritma, kiritma gap, undalma.

Sodda yigʻiq gap. Sodda yoyiq gap. Toʻliq gap va toʻliqsiz gap. Gap boʻlaklari tartibi. Inversiya.

Qoʻshma gap sintaksisi. Qoʻshma gap tarkibidagi sodda gaplarni bogʻlovchi vositalar.

Qoʻshma gapning tarkibidagi sodda gaplarni bogʻlovchi vositalar xarakteriga koʻra turlari: bogʻlangan qoʻshma gap, ergashgan qoʻshma gap, bogʻlovchisiz qoʻshma gap. Havola boʻlakli gap. Qoʻshma gapning sodda gap bilan maʼnodoshligi.

Uslubiyat. Nutq uslublari: soʻzlashuv uslubi. rasmiy-idoraviy uslub. ilmiy uslub. ommabop uslub, badiiy uslub.

Punktuatsiya. Tinish belgilarining qoʻllanishi.

Oʻzbek adabiyoti

Qadimgi adabiy yodgorliklar. “Avesto”da adabiy manba sifatida. Oʻrxun-Enasoy obidalari. “Devonu lugʻat-t-turk”dagi adabiy namunalar. “Qutadgʻu bilig” dostonining obrazlar tizimi. “Hibatu-l-haqoyiq” asarining maʼrifiy asoslari. Xoja Ahmad YAssaviy ijodi va hikmat janri taraqqiyoti.

Temuriylar davri adabiyoti. Temuriylar davri adabiyotining taraqqiyot omillari. Gadoiy, Atoyi, Lutfiy va Sakkokiy she'riyati.

Navoiy tarjimayi holining adabiy manbalari. "Xazoyinu-l-maoniy"ning tarkibi. Navoiy ijodida lirik janrlar. "Xamsa"chilik an'analari va Navoiy "Xamsa"si.

XVI-XIX asrlar adabiyoti. Xonliklar davri adabiyotining xususiyatlari. Bobur badiiy merosi, "Boburnoma". Ilmiy merosi. Qul Ubaydiy ijodi. Mashrab shariyati. "Mabdai nur" muallifligi masalalari. Huvaydo g'azallari poetikasi. Amir Umarxonadabiy muhiti ijodkorlari. Nodira ijodi. Ogahiy she'riyatining obrazlar tizimi. Muqimiy va Furqat ijodi. Avaz O'tar asarlari.

Yangi o'zbek (milliy uyg'onish) adabiyoti. Jadid tushunchasi, maqsad, vazifalari, o'rganilishi, muammolari. Milliy matbuot. Milliy teatr, badiiy adabiyot, ma'rifiy- ijtimoiy she'riyat (A.Avloniy, Hamza, So'fizoda, Siddiqiy-Ajziy, A.Qodiriy, Sidqiy Xondayliqiy) va publitsistika (Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori, A.Avloniy, Sayidahmad Vasliy, Hoji Muin).

Yangi o'zbek adabiyoti. SHo'ro davri adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari. G'.G'ulom, Oybek, H.Olimjon, A.Qahhor, Zulfiya, M.SHayxzoda, Mirtemir kabi shoir va yozuvchilar shu davr adabiyotining xos namoyandalari sifatida.

Istiqlol davri o'zbek adabiyoti. Mustaqillik tuyg'usi o'zbek adabiyotida milliy o'zlikni anglashga tashnalik sifatida namoyon bo'lganligi. Istiqlol davri o'zbek adabiyotiga Said Ahmad, O.Yoqubov, P.Qodirov, Sh.Xolmirzaev, E.Vohidov, A.Oripov, O.Matjon, Usmon Azim, Xurshid Davron, SHavkat Rahmon, Erkin A'zam, Xurshid Do'stmuhammad, Nazar Eshonqul va boshqa ijodkorlar qo'shgan hissalar xususida. Ular ijodidagi o'ziga xos xususiyatlar va etakchi tamoyillar.

KASBIY (IJODIY) IMTIHON NATIJALARINI BAHOLASH M E Z O N I

Ko'zi ojizlar uchun kirish imtihonlari og'zaki tarzda o'tkaziladi va har bir imtihon biletiga ikkitadan nazariy savol kiritiladi. Ijodiy imtihonni baholashda quyidagi mezonlardan kelib chiqiladi:

1. Abituriyentning javobi 5 ("a'lo")ga baholanishi uchun:

▪ mavzuning mohiyatini to'g'ri anglagan bo'lishi, ijodiy mulohazalar asosida yoritishi;

- mavzuni mustaqil fikr asosida bayon qilishi;
- fakt va misollardan o'rinli foydalanib, to'g'ri xulosalar chiqara olishi;
- mavzu doirasidagi barcha masalalarni qamrab olishi;
- talab darajasidagi filologik va ijtimoiy-siyosiy bilimga ega bo'lishi;
- nutqi ravon bo'lib, fikrini adabiy tilda ta'sirchan ifodalay bilishi zarur.

2. Abituriyentning javobi 4 ("yaxshi")ga baholanishi uchun:

- mavzu mohiyatini atroflicha, ijodiy yondashuv asosida yoritishi;
- mustaqil fikrlashga intilishi;
- fikrlarini izchil ifodalash qobiliyatiga ega bo'lishi;
- nutqida mantiqiylik, ravonlik, obrazlilik ko'zga tashlanib turishi;
- manbalardan, fakt va misollardan o'rinli foydalana olishi;
- filologik va ijtimoiy-siyosiy savodxonligi etarli bo'lishi;
- fikrini adabiy tilda to'g'ri, maqsadga muvofiq ifodalay bilishi lozim.

3. Abituriyentning javobi 3 (“qoniqarli”)ga baholanishi uchun:

- mavzu mohiyatini chuqurroq ochib berishi, notiqlik qobiliyati sezilib turishi;
- so‘z san’ati va nutq madaniyati haqidagi tasavvuri qoniqarli darajada bo‘lishi;
- so‘zni bir qadar nozikroq idrok eta bilishi, fikrni izchil ifodalashga intilishi;
- fikr bayoni va uslubi ravon, mantiqiy bo‘lishi;
- fakt va misollardan to‘g‘ri foydalanib, to‘g‘ri xulosalar chiqara olishi;
- fikrini adabiy tilda ifodalashga intilishi kerak.

4. Abituriyentning javobi quyidagi hollarda 2 (“qoniqarsiz”)ga baholanadi:

- mavzu mohiyati etarli darajada ochilmasa;
- tilshunoslik bo‘limlari va adabiyot haqida muayyan tasavvurga ega bo‘lmasa;
- fikrni ifodalashda g‘alizlik uchrashi;
- abituriyentning mavzu yuzasidan tasavvuri yuzaki bo‘lsa;
- fikrlash doirasi tor bo‘lsa;
- fikr bayoni izchil bo‘lmasa;
- nutqida ravonlik, mantiqiy muvofiqlik kuzatilmasa.

Imtihon komissiyasi tarkibi va uning faoliyatini tashkil etish

Imtihon komissiyasi faoliyati 2023-2024 o‘quv yili komissiyasi tomonidan tashkil etiladi. Imtihon komissiyasi tarkibi, odatda, uch nafar a‘zodan kam bo‘lmagan holda tashkil etiladi.

Ijodiy imtihon natijalari o‘tkazilgan sanadan boshlab 48 soatdan kechiktirilmagan holda e‘lon qilinadi. Imtihon natijalaridan norozi abituriyentlarning murojaatlarini ko‘ribchiqish bo‘yicha appelyatsiya komissiyasi tashkil etiladi.

Appelyatsiya komissiyasi tarkibi va uning faoliyatini tashkil etish

Appelyatsiya komissiyasi universitet qabul komissiyasi tomonidan tashkil etiladi.

Abituriyent ijodiy (kasbiy) imtihon natijalari e‘lon qilingan vaqtdan boshlab, 24 soatichida appelyatsiya komissiyasiga og‘zaki yoki yozma shaklda murojaat etishi shart. Belgilangan muddatdan keyin murojaatlar qabul qilinmaydi.

Appelyatsiya komissiyasi abituriyentning faqat o‘zining ishi bo‘yicha bildirilgan murojaatini yuzma yuz abituriyentning ishtirokida ko‘rib chiqadi va yakuniy qarorniberadi.

Qabul komissiyasi mas‘ul kotibi

H. Mirzoqulov